

معرفی، نقد و بررسی کتاب «صراط الخط»

دلارام کاردار طهران

چکیده

رساله صراط الخط، به کوشش علی صفری آق قلعه و حکیمه شریعت‌نیا در سال ۱۳۹۹ به صورت سیاه و سفید، در ۸۰ صفحه و در دو نوع جلد شومیز و جلد سخت توسط موسسه پژوهشی میراث مکتوب منتشر شده است. از آن جایی که این رساله را به دلیل سهل و ممتنع بودن، زبان ساده و محتوای بسیار ارزشمندش می‌توان جزو رساله‌های بسیار مفید خط دانست، در نتیجه هرگونه تصحیح و شرح و بررسی آن ارزشمند است. اما ضروریست اشکالات آن بررسی و در چاپ‌های بعدی رفع شود. مهم‌ترین نکته که در این نقد بدان پرداخته شده، نام رساله است که بنا به دلایلی که ذکر خواهد شد، شایسته بود که تحت عنوان صراط السطور چاپ و منتشر شود.

کلیدواژه‌ها

صراط‌الخط، صراط‌السطور، مدادالخطوط، سلطان‌علی مشهدی، میرعلی هروی

آرشیو ملی، سال ششم، شماره اول و دوم، بهار و تابستان ۱۳۹۹، شماره پیاپی ۲۱ و ۲۲؛

صص: ۲۲۵-۲۲۹

معرفی، نقد و بررسی کتاب «صراط الخط»

دلارام کاردار طهران^۱

مقدمه

موسسه پژوهشی میراث مکتوب، یازدهمین اثر از مجموعه نسخه‌شناسی خود را به موضوع خوشنویسی ایرانی اختصاص داده و رساله *صراط‌السطور* سروده سلطانعلی مشهدی را تحت‌عنوان *صراط‌الخط*، به کوشش علی صفری‌آق‌قلعه و حکیمه شریعت‌نیا در سال ۱۳۹۹ به صورت سیاه و سفید، در ۸۰ صفحه و در دو نوع جلد شومیز و جلد سخت منتشر کرده است. پس از پیشگفتار (صفحه یازده)، مقدمه کتاب - شامل بخش‌های مختلف - آغاز می‌شود. نخست مقدمه، که شامل بخش‌های متعددی است: سلطانعلی مشهدی و منظومه *صراط‌الخط* (صفحه پانزده)، نام اثر (صفحه هجده)، تعداد ابیات *صراط‌الخط* (صفحه نوزده)، چکیده اثر (صفحه بیست)، اقتباس‌ها و ترجمه‌های *صراط‌الخط* (صفحه بیست و سه)، برخی ویژگی‌های زبانی *صراط‌الخط* (صفحه بیست و هفت)، نسخه‌های مورد استفاده (صفحه بیست و هشت) و شیوه چاپ رساله (صفحه سی و دو).

پس از مقدمه، و از صفحه ۱، متن رساله آغاز می‌شود که شامل بخش‌های متعددی است و در صفحه ۲۳ به اتمام می‌رسد. سپس یادداشت‌ها (صفحه ۲۵)، نمایه (صفحه ۶۳) و کتابنامه (صفحه ۶۵) مشاهده می‌شود. از نکات مثبت این اثر آن است که گزیده مقدمه آن به زبان انگلیسی ترجمه شده و در انتهای کتاب آورده شده است.

رساله *صراط‌السطور* (*صراط‌الخط*) سروده سلطانعلی مشهدی (به سال ۹۲۰ق.) پیش‌تر نیز

۱. کارشناس ارشد ایرانشناسی، گرایش اصول نسخه‌شناسی، مدرس موسسه آموزش عالی فردوس
delaramkardar@gmail.com

به چاپ رسیده است. از جمله در تذکره الخطاطین میرزا سنگلاخ قوچانی در سال ۱۲۹۱ق، در کتاب‌آرایی در تمدن اسلامی در سال ۱۳۷۲ش، در کتاب رسالتی در خوشنویسی و هنرهای وابسته به سال ۱۳۷۳ش.

تحلیل محتوایی کتاب

از آن جایی که این رساله را به دلیل سهل و ممتنع بودن، زبان ساده و محتوای بسیار ارزشمندش می‌توان جزو مفیدترین رساله‌های خط دانست، در نتیجه هرگونه تصحیح و شرح و بررسی آن ارزشمند است.

از این رو، با توجه به اهمیت و ارزش کتاب، ضروری است به اشکالاتی که در این چاپ مشاهده می‌شود، اشاره شود تا در چاپ‌های بعدی و همچنین پژوهش‌های آتی رفع شوند.

۱. مهم‌ترین مسئله‌ای که در برخورد اول با کتاب توجه را به خود جلب می‌کند، نامگذاری آن است: صراط‌الخط. قدیمی‌ترین کتاب درباره فنّ دبیری و ترسل به زبان فارسی، نوشته محمد بن عبدالخالق میهنی است که تاکنون دو مرتبه و با دو نام متفاوت، یکی دستور دبیری و دیگری آیین دبیری منتشر شده است و مهم‌ترین نتیجه‌ای که داشته، گیج‌شدن و گمراهی مخاطبان به‌خصوص دانشجویان است، زیرا این تغییر نام، سبب دشواری در ارجاع‌دهی می‌شود. همین گمراهی برای مخاطبان، در مواجهه با کتاب مورد بحث نیز رخ خواهد داد؛ زیرا مخاطب باید متوجه شود که صراط‌الخط همان آداب خط است و هر دو همان صراط‌السطور هستند!

لازم به ذکر است که به‌نظر می‌رسد نباید بر روی متون کهن، نام‌های گوناگونی گذاشت چون سببی گمراهی و سردرگمی مخاطبان می‌شود. از این رو شایسته بود که نام صراط‌السطور که در میان همگان مرسوم بوده و مرحوم دکتر مهدی بیانی، مرحوم استاد حبیب‌الله فضالی و مرحوم استاد علی راهجیری نیز از این عنوان در آثارشان استفاده کرده‌اند، حفظ می‌شد. اگر این تغییر نام را حتی درست هم بیندازیم، بنا به گفته مرحوم ابوالحسن نجفی در کتاب غلط‌نویسیم، «غلط مصطلح بهتر از درست نام‌مصطلح است.»

استاد کوششگران برای نامگذاری کتاب تحت‌عنوان صراط‌الخط، نامگذاری میرعلی هروی در رساله مدادالخطوط است. این در حالیست که میرعلی هروی، رساله‌ای ندارد و رساله منسوب به او، ظاهراً همان بخش اول رساله خط و سواد مجنون رفیقی هروی است. این نکته مهم، پیش‌تر در دو کتاب رسالتی در خوشنویسی و هنرهای وابسته (قلیچ‌خانی، ۱۳۹۵، ص ۱۳) و همچنین کتاب درآمدی بر خوشنویسی ایرانی (قلیچ‌خانی، ۱۳۹۲، ص ۲۴۶)، تذکر داده شده و به نظر می‌رسد که به این دو منبع مهم، سهواً یا عمدتاً توجه نشده است.

از سوی دیگر، اگر ارجاع‌دهی کوششگران جهت نامگذاری، مستندات نجیب‌مایل هروی در

کتاب‌آرایی در تمدن اسلامی باشد که به دو نسخه اشاره کرده است، باز هم قابل قبول نیست زیرا مایل هروی اظهار داشته که نسخه H نسخه‌ای است که جزو نسخ خطی کتابخانه استاد رضا مایل هروی بوده و اکنون در تملک وی است و هم‌چنین نسخه S نسخه‌ای است که به خطا به نام میرعلی بن محمود هروی معروف به مجنون به تذکره سنگلاخ ضمیمه شده است (مایل هروی، ۱۳۷۲، ص ۵۲). که در خصوص نسخه H باید اظهار داشت که کسی آن را ندیده است و در خصوص نسخه S نیز باید این نکته را متذکر شد که اتفاقاً نام مولف تذکره، به خطا نیامده و باید به نام مجنون رفیقی ابن محمود رفیقی هروی چاپ می‌شد.

در نتیجه، جز رساله‌ای که مایل هروی از آن نام برده، تذکره دیگری دیده نشده که در آن از انتساب *مداد/الخطوط* به میرعلی هروی صحبت شده باشد.

۲. خانم گ. ای. کاستیگوا برای نخستین بار متنی را به خط سلطانعلی مشهدی منتشر کرد و آن را *رسم/الخط سلطان علی مشهدی* نامید و گویا کوششگران کتاب مورد بحث، از این عنوان استفاده کرده‌اند این در حالیست که کریم کشاورز در سال ۱۳۵۶ این مقاله را ترجمه و به چاپ رسانده و در پاورقی اشاره کرده که نام آن *صراط/السطور* است. خانم کاستیگوا این رساله را، رساله خط سلطانعلی مشهدی دانسته در حالی که این رساله به خط سلطانعلی نبوده و به احتمال بسیار، مشق نقلی از آن است زیرا تاریخ کتابت آن متعلق به سال ۹۲۰ق. است و سال درگذشت سلطانعلی سال ۹۲۶ق. می‌باشد. سلطانعلی مشهدی در قطعه‌ای اظهار می‌کند: «مرا عمر ۶۳ شد بیش و کم / هنوزم جوان است مشکین قلم». پس هنگامی که شخصی افتخار می‌کند در ۶۳ سالگی هنوز خط بنویسد، چگونه ممکن است که در ۸۴ سالگی چنین پخته و درجه یک به کتابت بپردازد؟

از سوی دیگر، در چاپ میراث مکتوب اظهار شده که این رساله غلط‌های متعددی دارد. اما مگر می‌شود شخصی رساله خودش را غلط بنویسد؟! از این رو باید پذیرفت که این رساله حدود ۵۰ تا ۶۰ سال بعد توسط خوشنویس برجسته‌ای (از مسوده سلطانعلی) نقل شده اما کاتب از آوردن نام خود امتناع ورزیده و این‌گونه وجود اغلاط نیز توجیه می‌شوند.

همچنین لازم به ذکر است که طبق گفته کوششگران، نسخه معرفی شده توسط خانم کاستیگوا، در کتابخانه عمومی دولتی سالتیکوف شچدرین نگهداری می‌شود، شایان ذکر است که بعد از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، نام آن به کتابخانه ملی روسیه تغییر یافته است.

۳. نکته قابل ذکر دیگر آن است که به فرض اینکه این نسخه، در سال ۹۲۰ق. توسط مولف کتابت شده، در این صورت آیا استفاده از نسخه‌ای به تاریخ ۱۲۹۰ق. به‌عنوان نسخه بدل و به منظور بیان تفاوت‌ها و مقابله مجاز است؟ در حالی که بنابر گفته کوششگران، نسخه بدل‌ها پر از اغلاط فاحش است. از این رو صحیح نیست که مقابله و تصحیح نسخه به خط مؤلف با نسخه‌هایی بسیار کم ارزش صورت گیرد و نام آن را تصحیح انتقادی بنامیم.

جمع بندی

با توجه به گسترش راه‌های دسترسی به منابع پژوهشی در جوامع امروزی و سهولت در بررسی، جستجو و گردآوری اطلاعات، آنچه پژوهش‌ها را ارزشمند و از یکدیگر متمایز می‌نماید، استفاده از منابع دست اول و معتبر است که نیازمند گذشت و گذار در میان متون متعدد است. همچنین دقت پژوهشگران و توجه بیش از پیش آنان به این امر که اجازه ندهند تا اطلاعات نادرست پیشینیان به پژوهش‌های امروزی راه یابد، بسیار حائز اهمیت است. از این رو، ضروریست تا پژوهشگران، با دقت به بررسی و مطالعه منابع در دسترس پرداخته و در صورت نیاز از راهنمایی‌های متخصصان و استادان فعال در حوزه مورد بررسی، بهره برده و به بازبینی مجدد اطلاعات ارائه شده توسط گذشتگان بپردازند. امید است که کتاب مورد بحث نیز با بازبینی نکات ارائه شده و ویرایش مجدد، روانه بازار شود.

منابع

- کاستیگوا، گ. ای. (۱۳۵۶). رساله رسم‌الخط سلطان علی مشهدی، ترجمه کریم کشاورز، پیام: تهران.
- قلیچ‌خانی، حمیدرضا. (۱۳۹۲). درآمدی بر خوشنویسی ایرانی، فرهنگ معاصر: تهران.
- قلیچ‌خانی، حمیدرضا. (۱۳۹۵). رسالاتی در خوشنویسی و هنرهای وابسته (چاپ دوم)، روزنه: تهران.
- مایل‌هروی، نجیب. (۱۳۷۲). کتاب‌آرایی در تمدن اسلامی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی: مشهد.

